

Noliegtie runas verbi oriģinālā un tulkojumā

Negated speech verbs in the original text and translation

Svetlana Polkovņikova

Daugavpils Universitāte, Humanitārā fakultāte

Latviešu valodas katedra

Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401

E-pasts: svetlana.polkovnikova@du.lv

Lingvistiskās literatūras apkopojums ļauj secināt, ka nolieguma kategoriju galvenokārt aplūko kā loģiski gramatisko, funkcionāli semantisko un komunikatīvi pragmatisko kategoriju. Valodā noliegums realizējas divējādi – implicīti un eksplīcīti –, turklāt abi nolieguma izteiksmes līdzekļi ir savstarpēji saistīti. Implicīts noliegums salīdzinājumā ar eksplīcītu noliegumu nav verbāli marķēts – tā semantiku atklāj no vārda nozīmes struktūras vai sintaktiskās konstrukcijas. No formālā skatu punkta raugoties, eksplīcīts noliegums ir vieglāk uztverams, savukārt implicīta nolieguma atklāsmē liela nozīme ir kontekstam, runas situācijai u. c. ekstralingvistiskiem faktoriem.

Noliegums kā universāla lingvistiskā kategorija lielākā vai mazākā mērā realizējas visos valodas līmeņos, tāpēc tā izpētē pastāv pieeju un teoriju daudzveidība. Viena no tradicionālajām pieejām ir semantiski funkcionālā, saskaņā ar šo pieeju nolieguma izteiksmes līdzekļus aplūko ciešā sakarībā ar to pragmatisko slodzi izteikumā. Arī šī pētījuma mērķis ir atklāt nolieguma kategorijas realizācijas īpatnības, pamatojoties uz krievu un latviešu valodas runas verbu materiālu. Pētījuma empīrisko bāzi veido apmēram 200 krievu-latviešu paralēļu, kas ekscerpētas no A. Čehova stāstiem un to tulkojumiem latviešu valodā. Ekscerpētos piemērus var iedalīt divās grupās. Pirmkārt, tie ir latviešu valodas noliegtie runas verbi, proti, darbības vārdi, kuri atvasināti ar piedēkli *ne-* (krievu valodā tiem atbilst runas verbs saistījumā ar nolieguma partikulu *ne*) un kuri kontekstā norāda runas procesu. Otrkārt, tie ir krievu un latviešu valodas verbi ar klusēšanas semantiku vai citas semantikas verbi, kuri noteikti būtu analizējami pētāmā temata sakarā. Šajā gadījumā runa ir par piemēriem, kad noliegums kā semantiskais komponents ietilpst runas verba nozīmes struktūrā.

Krievu-latviešu paralēļu sastatīšana atklāj, ka pamatā oriģinālteksta nolieguma semantika tiek konsekventi atveidota arī tulkojumā. Līdz ar to ne vien noliegtais runas verbs, bet arī viss izteikums iegūst īpašu uzsvērumu. Ekscerpētie piemēri rāda, ka nolieguma semantika bieži aktualizējas dialogos un tēlainos aprakstos, jo noliegums ir spēcīgs ietekmēšanas līdzeklis, kurš līdz ar runātāja subjektīvo objektīvo attieksmi pret realitāti ļauj piešķirt izteikumam daudzveidīgas emocionāli ekspresīvās konotācijas.

Atslēgvārdi: noliegums, runas verbi, oriģinālteksts, tulkojums, ekvivalents, semantika, konotācija.

Nolieguma kategorija joprojām ir valodnieku redzeslokā. Zinātniskās literatūras apkopojums ļauj secināt, ka nolieguma kategoriju galvenokārt aplūko

kā loģiski gramatisko, funkcionāli semantisko un komunikatīvi pragmatisko kategoriju (Shherbakova 2012, 85). Kā zināms, valodā noliegums realizējas divējādi – implicīti un eksplīcīti –, turklāt abi nolieguma izteiksmes līdzekļi ir savstarpēji saistīti. Pēc J. Skrebņeva domām, implicītu un eksplīcītu jēgu var definēt kā informācijas attieksmi pret valodas vienību funkcionēšanu no implikācijas un eksplikācijas viedokļa, ar eksplikāciju saprotot tieši, verbāli izteiktu, bet ar implikāciju – netieši, slēpti, pastarpināti izteiktu nozīmi (Skrebnev 1975, 16). Tādējādi implicīts noliegums salīdzinājumā ar eksplīcītu noliegumu nav verbāli marķēts – tā semantiku atklāj no vārda nozīmes struktūras vai sintaktiskās konstrukcijas. No formālā skatu punkta raugoties, eksplīcīts noliegums ir vieglāk uztverams, savukārt implicīta nolieguma atklāsmē liela nozīme ir kontekstam, runas situācijai u. c. ekstralingvistiskiem faktoriem (Paducheva 2011).

Noliegums kā universāla lingvistiskā kategorija lielākā vai mazākā mērā realizējas visos valodas līmeņos, tāpēc tā izpētē pastāv pieeju un teoriju daudzveidība. Viena no tradicionālajām pieejām ir semantiski funkcionālā, saskaņā ar šo pieeju nolieguma izteiksmes līdzekļus aplūko ciešā sakarībā ar to pragmatisko slodzi izteikumā. Arī šī pētījuma mērķis ir atklāt nolieguma kategorijas realizācijas īpatnības, pamatojoties uz krievu un latviešu valodas runas verbu materiālu. Pētījuma empīrisko bāzi veido apmēram 200 krievu-latviešu paralēļu, kas ekscerpētas no A. Čehova stāstiem un to tulkojumiem latviešu valodā. Ekscerpētos piemērus var iedalīt divās grupās. Pirmkārt, tie ir latviešu valodas noliegtie runas verbi, proti, darbības vārdi, kuri atvasināti ar priedēkli *ne-* (krievu valodā tiem atbilst runas verbs saistījumā ar nolieguma partikulu *ne*) un kuri kontekstā norāda runas procesu. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” norādīts, ka „nolieguma partikula *ne* vārdu darināšanā iegūst priedēkļa funkciju” (Ahero et al. 1959, 800). Savukārt A. Vulāne raksta: „Priedēklis *ne-* arī darbības vārdu sistēmā semantiski atbilst nolieguma partikulas nozīmei, un atvasinājumi izsaka to, ka ar motivētārvārdu izteiktā darbība netiek veikta, nav iespējama vai vēlama. Raksturīgi, ka priedēklis *ne-* ir vienīgais, kas darbības vārdu sistēmā saistās gandrīz ar visiem pirmatnīgiem un atvasinātiem tiešajiem un atgriezeniskajiem darbības vārdiem.” (Vulāne 2013, 281) Kvantitātes ziņā šādu krievu-latviešu ekscerptu grupa ir pārstāvēta visvairāk.

Otrkārt, tie ir krievu un latviešu valodas verbi ar klusēšanas semantiku vai citas semantikas verbi, kuri noteikti būtu analizējami pētāmā temata sakarā. Šajā gadījumā runa ir par piemēriem, kad noliegums kā semantiskais komponents ietilpst runas verba nozīmes struktūrā.

Vispirms būtu aplūkojamas pirmās – visplašākās – grupas piemēri, kurus var definēt kā eksplīcīta nolieguma gadījumus. Krievu oriģināltekstā nolieguma semantiku formāli aktualizē partikula *ne*, latviešu tulkojumā – priedēklis *ne-*. Analizētie ekscerpti rāda, ka noliegums realizējas saistījumā gan ar vispārīgas, gan ar diferencētas semantikas runas vārdiem, sal.:

- (1) – *Я ведь просил тебя не говорить о том, чего ты не понимаешь!* (Душечка); – *Es taču tevi esmu lūdzis nerunāt par to, ko tu nesaproti!* (Sirsnīņa, tulk. J. Ozols, 383)

- (2) – *Не говорите так*, – сказала Ольга Ивановна, закрывая глаза. (Попрыгунья); – *Nerunājiet tā*, – Olga Ivanonva, acis aizvērdama, attrauca. (Vējagrābsle, tulk. V. Grēviņš, 165)
- (3) *Бедная девочка не отвечает* на вопросы, хмурится, готова заплакать. (Шуточка); *Nabaga meitene neatbild uz jautājumiem, rauc uzacis un ir tuvu asarām*. (Jociņš, tulk. R. Ezera, 63)
- (4) – *Когда мы, ветеринары, говорим между собой, то, пожалуйста, не вмешивайся*. (Душечка); – *Kad mēs, veterinārārsti, runājamies, tu, lūdzu, nejaucies valodās*. (Sirsnīņa, tulk. J. Ozols, 383)
- (5) „Да ты, говорю, *не отвиливай*, дура, ты скажи: венчалась ты с ним в церкви или нет?” (Бабы); „Tu te *nelaipo*, muļķe, pasaki: esi ar viņu baznīcā laulājusies vai neesi?” (Sievišķi, tulk. J. Ozols, 149)
- (6) *Прошу не тыкать, а извольте выйтү!* (Маска); – *Lūdzu neuzrunāt mani ar „tu”, un ejiet, lūdzu, ārā!* (Maska, tulk. P. Kalva, 31)
- (7) – *Ну, не лай, а то влетү!* (Налим); – *Nu, nemuldi, citādi dabūsi pa ģīmi!* (Vēdzele, tulk. V. Grēviņš, 13)
- (8) Одним словом, чтоб долго *не расписывать*, скажу тебе, дедушка... (Бабы); *Vārdu sakot, lai ilgi nebūtu jādzisina mute, teikšu tev, vecotēv ..* (Sievišķi, tulk. J. Ozols, 147)

Atmetot formālu nolieguma rādītāju, minēto krievu un latviešu valodas teikumu gramatiskā uzbūve un saturs būtiski nemainās, zūd tikai predikatīvās pazīmes neesības nianse. Krievu-latviešu paralēļu salīdzināšana atklāj, ka pamatā oriģinālteksta nolieguma semantika tiek konsekventi atveidota arī tulkojumā. Tādējādi ne vien noliegtā runas verba nozīme, bet arī viss izteikums iegūst īpašu uzsvērumu. Ekscerpētie piemēri rāda, ka nolieguma semantika bieži aktualizējas dialogos un tēlainos aprakstos, kuros līdz ar runātāja subjektīvi objektīvo attieksmi pret realitāti ir paustas arī emocionālās vai ekspresīvās nokrāsas, piem., *izprašņāt, laipot, melst, muldēt, plāpāt, spriedelēt* u. c. Tādējādi noliegtie runas vārdi ļauj ne tikai paspilgtināt izteiksmi ar dažādām jēdzieniskām niansēm, jo noliegums ir spēcīgs ietekmēšanas līdzeklis, bet arī piešķirt kontekstam daudzveidīgas emocionāli ekspresīvās konotācijas.

Īpaši spilgti no mākslinieciski estētiskā marķējuma viedokļa ir izteikumi ar divkārtšu noliegumu, kad teikumā bez izteicēja ir noliegts vēl vietniekvārds vai apstākļa vārds, sal.:

- (9) – *Она ничего не говорила*, но по лицу видно, как ей тяжело, бедняжке. (Учитель словесности); – *Viņa nekā nestāstīja*, bet no sejas redzams, cik viņai, nabadzītei, grūti. (Literatūras skolotājs, tulk. L. Rūmniece, 257)
- (10) *Варвара ничего не ответила*. (Бабы); *Varvara neko neatbildēja*. (Sievišķi, tulk. J. Ozols, 154)
- (11) *Лидя никогда не ласкалась*, говорила только о серьезном... (Дом с мезонином); *Lida nekad neglaidās klāt, runāja tikai par nopietnām lietām...* (Māja ar mezonīnu, tulk. A. Kurcijs, 279)
- (12) – *Мы никогда не споемся* и обратить меня в свою веру вам не удастся, – говорил Иван Дмитрич с раздражением. (Палата № 6); – *Mēs nekad*

nevarēsīm sadziedāties, un piegriezt mani savai ticībai jums neizdosies, – Ivans Dmitričs aizkaitināts runāja. (Sestā palāta, tulk. A. Rudzroga, 210)

- (13) *Она ничего не ответила.* (Дама с собачкой); *Anna Sergejevna neatbildēja.* (Dāma ar sunīti, tulk. R. Ezera, 391)

Bez šaubām, divkāršs noliegums ir iespaidīgs izteiksmes līdzeklis gan darbības kvantitātes un intensitātes pastiprinājuma, gan kategoriskuma aktualizācijas ziņā, tāpēc svarīgi, ka tulkotāji ir pamanījuši šo oriģinālteksta lingvistisko īpatnību un adekvāti to atveidojuši savos tekstos. Taču konstatēti daži piemēri, kuros oriģinālteksta divkāršā nolieguma atveidē vērojama nekonsekvence, jo tulkojumā ir noliegts tikai izteicējs. Šī iemesla dēļ latviešu tulkojumā rodas dažādu semantisko un stilistisko nianšu zudums, sal.:

- (14) *Васильев ничего не ответил.* (Припадок); *Vasiļjevs neatbildēja.* (Lēkme, tulk. A. Rudzroga, 130)

- (15) *Машенька ничего не ответила, а только ниже нагнулась к своему чемодану.* (Переполок); *Mašeņka neatbildēja, tikai noliecās vēl zemāk pie savas somas.* (Apjukums, tulk. P. Kalva, 56)

Sastatot šīs krievu-latviešu paralēles, var teikt, ka oriģinālteksts salīdzinājumā ar tulkojumu ir jēdzieniski komplicētāks, jo divkāršs noliegums, eksplicējot kontekstā kvantitatīvas nozīmes nianse, vienlaikus piešķir tam arī spēcīgākas emocionāli ekspresīvās konotācijas. Minētajos tulkojumu fragmentos oriģinālteksta konotācijas daļēji nivelējas, jo latviešu valodas atbildmes šai ziņā nav tik izteismīgas.

Konstatēti četri piemēri, kas ilustrē pretēju tulkošanas pieeju. Tulkotāji, lietojot savos tekstos divkāršu noliegumu, padara vēstījuma izteiksmi koncentrētāku, tāpēc tulkojumā aktualizējas dažāda veida papildinformācija, it īpaši konotāciju jomā, sal.:

- (16) – *Я не говорю, что она взяла брошку, – сказала Федосья Васильевна...* (Переполок); – *Es nemaz nesaku, ka viņa to saktu paņēmusi, – Fedosja Vasiļjevna teica ..* (Apjukums, tulk. P. Kalva, 54)

- (17) – *И... и не просите! – продолжал он испуганно.* (Враги); – *Un... un nemaz nelūdziet! – viņš pārbijies sauca.* (Ienaidnieki, tulk. P. Kalva, 96)

- (18) *Мальчики теперь не отпускали его одного на улицу и всё следили за ним, чтобы он не упал...* (Анна на шее); *Zēni tagad nekur neļāva viņam iet vienam un allaž uzmanīja, lai viņš nekristu ..* (Anna kaklā, tulk. R. Ezera, 272)

- (19) *Он рад был случаю загладить вчерашнюю вину и помириться и в душе благодарил Хоботова, который даже не заикнулся о вчерашнем и, по-видимому, щадил его.* (Палата № 6); *Viņš bija priecīgs, ka radusies tāda izdevība izlīdzināt vakarējo vainu un salabt, un sirdī bija pateicīgs Hobotovam, kas, laikam jau viņu saudzēdams, ne ar vārdiņu nepieminēja vakarējo.* (Sestā palāta, tulk. A. Rudzroga, 224)

Iespējams, šādu atveidi lielā mērā provocējis sarunvalodas konteksts, kurā divkāršs noliegums īsteno plašas mākslinieciskās funkcijas, piem., teksta

ekspresivitātes paspilgtināšanu, personāža runas portretējuma individualizāciju, runas situācijas noskaņas radīšanu utt. Divkārsā nolieguma lietojuma dēļ visos latviskajos tulkojumos papildus aktualizējas arī kvantitatīvā sēma 'pilnīgi', kaut gan oriģinālteksts šai ziņā ir neitrāls (izņemot pēdējo piemēru, kurā pastiprinājuma nozīmes niansi realizē partikula *даже*).

Viena no nolieguma pragmatiskajām funkcijām ir pastiprināta apgalvojuma izteikšana, kad nolieguma partikula teikuma saturam piešķir ne nolieguma, bet apstiprinājuma nozīmi, sal.:

- (20) – *He прикажете ли вас домой проводить, – повторил Белебухин, – или сказать, чтоб экипажик подали?* (Маска); – *Varbūt pavēlēsīt pavadīt uz mājām, – Belebuhins atkārtoja, – vai likt, lai piebrauc jūsu karieti?* (Maska, tulk. P. Kalva, 32)
- (21) – *Очень вам благодарен за честь, которую вы оказываете мне и дочери, но позвольте не поговорить с вами по-дружески.* (Учитель словесности); – *Esmu ļoti pateicīgs jums par godu, ko parādāt manai meitai, bet atļaujiet man draudzīgi parunāt ar jums.* (Literatūras skolotājs, tulk. L. Rūmniece, 250).

Salīdzinot oriģinālteksta un tulkojuma fragmentus, var secināt, ka tulkotāji P. Kalva un L. Rūmniece precīzi uztvēra šo nolieguma funkciju un burtiski to atveidoja savos tekstos. Diemžēl šādas atveides dēļ tulkojumā zūd gan nolieguma radītais mākslinieciskais iespaids, piem., piešķirt jautājumam minējuma nozīmes nokrāsu vai reizē ar jautājumu dot mājienu par gaidāmo pozitīvo atbildi, gan konotācijas, kuras ir būtiskas daiļdarba teksta satura izpratnē. Paustā doma runātājam liekas pārāk tieša, varbūt ne visai pareiza vai patīkama, tāpēc, lai mazinātu izteikuma kategoriskumu, viņš lieto noliegto runas verbu, kurš kontekstā aktualizē arī komunikatīvi pragmatisko sēmu 'pārspīlēti laipni', 'pazemīgi', 'padevēīgi'. Diemžēl nekonsekventa tulkojuma dēļ P. Kalvas un L. Rūmnieces tekstos oriģinālteksta emocionāli ekspresīvās konotācijas daļēji nivelējas.

Nolieguma semantikas zudums vērojams vēl kādā R. Ezera tulkojuma fragmentā, sal.:

- (22) – *Да что же это он? – не выдержала она.* (Агафья); – *Man jāiet! – viņa satrauktā balsī sacīja.* (Агафья, tulk. R. Ezera, 72)

Oriģināltekstā un R. Ezera tulkojumā ir verbalizēta atšķirīga informācija, jo krievu un latviešu valodas ekvivalenti pieder pie dažādām verbu leksiski semantiskajām grupām. Krievu valodas verbu *выдержать* var definēt kā emociju vai uzvedības verbu, kurš saistījumā ar nolieguma partikulu *не* kontekstā aktualizē denotatīvās sēmas 'spēt nepievērst uzmanību', 'spēt savaldīties' un konotatīvās sēmas 'ikdienā', 'nepiespiesti', 'neoficiāli', savukārt latviešu *sacīt* ir stilistiski neitrāls vispārinātas semantikas runas verbs. Šo krievu-latviešu paralēli varētu klasificēt kā kombinētas atveides gadījumu, „kad oriģinālteksta verba tulkošanai izvēlētas leksiskās vienības, kuru semantiskajā struktūrā oriģinālam atbilstošās sēmas, no vienas puses, ir vāji samanāmas, un spēcīgāk izpaužas citas, mazāk atbilstīgas sēmas, no otras puses, .. kas arī provocē dažādas modifikācijas” (Polkovņikova 2010, 35). Šķiet, ka šāds tulkojums radies konteksta – personāžu dialoga – iespaidā, jo runas semantika ir implicēta tiešās runas konstrukcijā un

izriet no zemteksta. Tādējādi R. Ezera tulkojumā daļējā ekvivalenta lietojuma dēļ zūd vairākas oriģinālteksta nianšes, tostarp arī nolieguma semantika un uz to balstītās konotācijas.

To, ka eksplicīts un implicīts noliegums ir savstarpēji saistīti, apliecina arī ekscerpētie krievu un latviešu valodas runas verbu piemēri, sal.:

- (23) – *Бога ради, не откажите поехать сейчас со мной...* (Враги); – *Tikai, dieva dēļ, nenoraidiet, brauciet man tūdaļ līdzi...* (Ienaidnieki, tulk. P. Kalva, 92)
- (24) *Меня часто лечат, – продолжала она, глядя себе в колени, и улыбнулась застенчиво, – я, конечно, очень благодарна и не отрицаю пользы лечения...* (Случай из практики); *Mani bieži ārstē, – viņa turpināja, skatīdamās uz saviem ceļgaliem, un bikli pasmaidīja, – es, protams, esmu ļoti pateicīga un nenoliedzu, ka ārstēšana sagādā labumu ..* (Gadījums praksē, tulk. J. Ozols, 374)
- (25) – *Я больше не спорю!* – крикнул Никитин. (Учитель словесности); – *Es vairs nestrīdos!* – *Ņikitins iesaucās.* (Literatūras skolotājs, tulk. L. Rūmniece, 244)

Šajā gadījumā divējāda – eksplicīta un implicīta – nolieguma lietojums kontekstā veido īpašu stilistisku iespaidu un realizē šādu semantiku: *nenoraidīt* (не отказать) – piekrist; *nenoliegt* (не отрицать) – atzīt; *nestrīdēties* (не спорить) – būt ar mieru. Domājams, minēto leksisko vienību lietojumu pamatoja tieši nolieguma funkcionālās īpatnības – paplašināt izteiksmes iespējas un radīt kontekstā eksplicītu un implicītu valodas līdzekļu korelāciju.

Aplūkojot implicīti realizēta nolieguma piemērus, var nošķirt vairākus tipiskus gadījumus. Pirmo grupu veido oriģinālteksta un tulkojuma konteksti, kuros aktualizējas klusēšanas semantika. Pētāmā temata sakarā būtiski arī tas, ka valodniecībā verbi ar klusēšanas semantiku analizēti tikai margināli, jo „šī semantiskā grupa kvantitātes ziņā ir visai maza un tās analīze varētu būt aktuāla citu pētījumu, piem., uzvedības verbu vai personāža kā lingvālās personības analīzes aspektā” (Polkovņikova 2010, 5). Turklāt lingvistikā t. s. klusēšanas verbu izpratne arī nav viennozīmīga: nereti tos definē nevis kā runas verbus, bet kā citas semantikas verbus, piem., kā emocionālā stāvokļa verbus vai kā verbus ar fiziska un psiholoģiska stāvokļa nozīmi. Krievu valodā šo leksiski semantisko grupu reprezentē bāzes verbs *молчать*, kurš nozīmes ziņā ir nediferencēts, jo runas trūkuma semantiku atklāj vispārināti: ‘nerunāt, neradīt balss skaņas; neizpaust; neizteikt’. Latviskajos tulkojumos krievu verbam *молчать* un tā priedēkļatvasinājumam *помолчать* atbilst ekvivalenti *klusēt*, *apklust* un *ciest klusu*, sal.:

- (26) *Младшая сестра, Женя, пока говорили о мести, молчала.* (Дом с мезонином); *Jaunākā māsa Žeņa, kamēr tika runāts par zemsti, klusēja.* (Māja ar mezonīnu, tulk. A. Kurcijs, 274)
- (27) *Она говорила вообще очень мало, всегда молчала и всё думала, думала...* (Анюта); *Viņa vispār runāja ļoti maz, vairāk klusēja un tikai domāja, domāja...* (Aņuta, tulk. R. Ezera, 59)

- (28) *Мы беседовали подолгу и подолгу **молчали**, думая каждый о своем... (О любви); Mēs ilgi risinājām sarunas un ilgi **cietām klusu**, domādami katrs savu domu .. (Par mīlestību, tulk. P. Kalva, 362)*
- (29) *Мы подолгу говорили, **молчали**, но мы не признавались друг другу в нашей любви и скрывали ее робко, ревниво. (О любви); Mēs abi ilgi sarunājāmies, **cietām klusu**, tomēr neatklājām viens otram savu mīlestību un to bikli, greizsirdīgi slēpām. (Par mīlestību, tulk. P. Kalva, 363)*
- (30) *Алексей Иванович **помолчал**, покачал головой и продолжал... (Торжество победителя); Aleksejs Ivaničs brīdi **klusēja**, pašūpoja galvu un turpināja .. (Uzvarētāja triumfs, tulk. J. Ozols, 8)*
- (31) *Он **помолчал**, потер лоб, припоминая слова, и зашел громко и так хорошо, что на него оглянулись прохожие: – „Здесь некогда меня встречала свободного свободная любовь...” (Припадок); Viņš **apklusā**, paberzēja pieri, meklējams atmiņā vārdus, un tad iedziedājās tik skaļi un tik skaisti, ka gājēji atskatījās uz viņu: „Te sagaidīja kādreiz mani mīla, tik kaislīga un brīves pārpilna...” (Lēkme, tulk. A. Rudzroga, 125)*
- (32) *У доктора начались шум в ушах и сердцебиение, но попросить друга уйти или **помолчать** он из деликатности не решился. (Палата № 6); Dakterim ausīs sāka dūkt, sirds darbojās pastiprināti, bet aiz smalkjūtības viņš nespēja palūgt, lai draugs vai nu aiziet, vai **cieš klusu**. (Sestā palāta, tulk. A. Rudzroga, 217)*

Vairumā piemēru tulkotāji lietojuši semantiski un strukturāli pilnīgus ekvivalentus, kuri arī tulkojumā aktualizē identisku informāciju. Taču, kā redzams, atsevišķos latviskajos tulkojumos krievu valodas leksēmām atbilst semantiski identa, bet strukturāli atšķirīga analītiska leksiska vienība *ciest klusu*. Pētījumi rāda, ka „parasti analītiska leksiska vienība salīdzinājumā ar vienvārda ekvivalentu ir semantiski un stilistiski diferencētāka” (Polkovņikova 2012, 113). Arī šis atveides gadījums apliecina konteksta lielo ietekmi uz attiecīgas atbilstmes atlasī, tāpēc tulkojumā analītiskā ekvivalenta stilistikās slodzes dēļ pacilātas konotācijas nenoliedzami iegūst īpašu uzsvērumu.

Kontekstā runas trūkuma nozīmi (‘apklust, parasti uz neilgu laiku’, ‘pārstāt runāt, dziedāt’) un dažādas kvantitatīvi temporālās papildsēmas aktualizē verba *молчать* jēdzieniskie sinonīmi *затихнуть*, *притихнуть* un to latviskie ekvivalenti *apklust*, *pieklust*, *sal.*:

- (33) *Поговорили и **затихли**... (Мужики); Brīdi parunājušas, sievietes **pieklusā**... (Zemnieki, tulk. P. Kalva, 292)*
- (34) *К вечеру он затосковал; просил, чтобы его положили на пол, просил, чтобы портной не курил, потом **затих** под тулупом и к утру умер. (Мужики); Pret vakaru viņš kļuva pavisam sērīgs; lūdza, lai noguldot uz grīdas, lūdza skroderim nesmēkēt, pēc tam zem kažoka **apklusā** un rīta pusē nomira. (Zemnieki, tulk. P. Kalva, 316)*
- (35) *Надя хотела сказать: „Да, это правда”; хотела сказать, что она понимает, но слезы показались у нее на глазах, она вдруг **притихла**, сжалась вся и ушла к себе. (Невеста); Nadja gribēja sacīt: „Jā, tas ir*

tiesa,” – gribēja sacīt, ka viņa saprot; bet viņai sariesās asaras, viņa pēkšņi apklusā, saduga un aizgāja uz savu istabu. (Līgava, tulk. A. Grēviņa, 410)

Veiktā analīze rāda, ka parasti oriģinālteksta implicīta nolieguma semantika tulkojumā ir īstenota konsekventi, taču konstatēti gadījumi, kad starp krievu un latviešu paralēlēm vērojamas semantiskas atšķirības. Iespējams, izteikuma satura precizēšanas dēļ vairākos latviskajos tulkojumos nenoliegtajam verbam atbilst noliegtais runas verbs, sal.:

- (36) *Матрена, что ж ты молчишь?* (Гопе); *Matrjona, kam tu nerunā?* (Bēda, tulk. A. Rudzroga, 43)
- (37) *Сотские молчат.* (Мечты); *Nerunā arī pavadoņi.* (Sapņi, tulk. J. Ozols, 87)
- (38) *Машенька молчала.* (Переполах); *Mašeņka neatbildēja.* (Apjukums, tulk. P. Kalva, 57)
- (39) *Она промолчала.* (Невеста); *Viņa neatbildēja.* (Līgava, tulk. A. Grēviņa, 412)
- (40) *Коваленко сидел, надувшись, и молчал.* (Человек в футляре); *Kovaļenko sēdēja sabozies un nebilda ne vārda.* (Cilvēks futrālī, tulk. P. Kalva, 344)

Lai gan krievu un latviešu ekvivalenti kontekstā realizē identisku informāciju, to radītais mākslinieciskais iespaids ir dažāds. No tulkojumzinātnes viedokļa šādos piemērus var definēti kā konkrizācijas gadījumus, kad tulkošanas procesā oriģinālteksts tiek lielākā vai mazākā mērā precizēts. Oriģināltekstā verbs *молчать* un tā priedēklatvasinājums *промолчать* norāda ‘klusēt’ vai ‘klusēt (visu laikposmu) un pabeigt klusēt’, savukārt latviešu ekvivalenti tulkojumā realizē šādas nozīmes: *(ne)runāt* – ‘(ne)paust ar valodas skaniskajiem līdzekļiem’, *(ne)atbildēt* – ‘(ne)pateikt, (ne)pasacīt (ko) pēc uzdota jautājuma, uzrunas’, *(ne)bilst* – ‘(ne)teikt, (ne)sacīt (parasti īsi, dažus vārdus)’. Arī nolieguma semantika krievu un latviešu teksta fragmentos ir konceptualizēta atšķirīgi: oriģināltekstā – implicīti kā verba nozīmes semantiskais komponents, bet tulkojumā – formāli ar priedēkļa *ne-* palīdzību. Šādas transformācijas, visticamāk, radušās konteksta iespaidā, jo noliegtie runas verbi salīdzinājumā ar nenoliegtajiem vārdiem ir semantiski un stilistiski plašāki. Te noteikti jāmin, ka daiļdarbā klusēšanas vārdiem ir svarīga loma dažādu estētisko funkciju realizācijā. Klusēšanas verbu nozīmes struktūras analīze rāda, ka tiem piemīt semantiskā difūzija, t. i., verbs var apzīmēt aktivitātes trūkumu ne tikai runas darbībā, bet arī mentālajā darbībā vai psihiskajā procesā. Tātad klusēšanas verbi var norādīt komplicētas darbības ar pilnīgi atšķirīgiem komunikatīvajiem mērķiem. Daiļdarbā klusēšanas verbi ir spilgts līdzeklis personāža uzvedības, psiholoģiskā un emocionālā stāvokļa raksturošanai, tāpēc to atveide ar nenoliegtajiem runas vārdiem nešķiet motivēta.

Noliegums kā nozīmes komponents ietilpst arī citu runas verbu semantiskajā struktūrā. Tie ir diferencētas semantikas runas verbi, kuri uz semantiski vispārīgā un stilistiski neitrālā verba *klusēt* (vai tā derivāta) fona šķiet jēdzieniski izteismīgāki. Tā, piem., krievu valodas runas verbs *возразить* un tā latviešu ekvivalents *iebildst* kontekstā realizē semantisko komponentu ‘nepiekrīt’, sal.:

- (41) *Толстый хотел было возразить что-то...* (Толстый и тонкий); *Resnais gribēja kaut ko iebilst ..* (Resnais un tievais, tulk. V. Grēviņš, 25)

Runas verbu *запрещать* un *aizliegt* nozīmes struktūrā ir nolieguma sēma 'neatļaut', sal.:

- (42) *Приказывать, запрещать и настаивать он положительно не умеет.* (Палата № 6); *Viņš nepavisam neprot pavēlēt, aizliegt un uzstāt.* (Sestā palāta, tulk. A. Rudzroga, 191)
- (43) *Они вот жалеются вам, что я песни петь запрещаю...* (Унтер Пришибеев); *Viņi, rau, sūdzas jums, ka es aizliedzot dziedāt dziesmas...* (Unters Prišibejevs, tulk. V. Grēviņš, 40)

Savukārt krievu valodas runas verbi *отказать, отказатьсь, отказываться* un to latviešu ekvivalenti *atraidīt, atteikties, atsacīties* kontekstā var atklāt dažādas nolieguma nianses: 'noliedzoši (atbildēt)', 'nevēlēties', 'nebūt ar mieru', sal.:

- (44) *И она тоже улыбалась, волнуясь от мысли, что этот человек может каждую минуту поцеловать ее своими полными, влажными губами и что она уже не имеет права отказать ему в этом.* (Анна на шее); *Smaidīja arī viņa, ar bažām domājot, ka šis cilvēks kuru katru brīdi var viņu noskūpstīt ar savām biežajām, miklajām lūpām un ka viņai tagad vairs nav tiesību to atraidīt.* (Anna kaklā, tulk. R. Ezera, 261)
- (45) *Дымову хотелось и пить и есть, но, чтобы не портить себе аппетита, он отказался от чая.* (Попрыгунья); *Dimovam gribējās kā dzert, tā ēst, bet, lai nesabojātu ēstgribu, viņš atteicās no tējas.* (Vējagrābsle, tulk. V. Grēviņš, 163)
- (46) – *Разве я отказываюсь?* (Припадок); – *Vai tad es atsakos?* (Lēkme, tulk. A. Rudzroga, 125)

Arī krievu valodas runas verba *отрицать* un latviešu valodas runas verba *noliegt* semantika kontekstā var modificēties un norādīt vairākas nolieguma nozīmes nianses, piem., 'neatīt', 'uzskatīt par) neesošu', sal.:

- (47) *Я не понимаю, но не понимать – не значит отрицать.* (Попрыгунья); *Es tās nesaprotu, taču nesaprast nenozīmē noliegt.* (Vējagrābsle, tulk. V. Grēviņš, 160)
- (48) – *Вы говорите – наука, наука, а сами отрицаете грамотность.* (Дом с мезонином); – *Jūs sakāt – zinātne, zinātne, bet pats noliedzat lasītprasmi.* (Māja ar mezonīnu, tulk. A. Kurcijs, 283)
- (49) – *Отрицать больницы и школы легче, чем лечить и учить.* (Дом с мезонином); – *Noliegt slimnīcas un skolas ir vieglāk nekā ārstēt un mācīt.* (Māja ar mezonīnu, tulk. A. Kurcijs, 284)

Salīdzinājumā ar klusēšanas verbiem minētie krievu un latviešu valodas runas verbi kontekstā vienlaikus realizē gan implicītu nolieguma semantiku, gan dažādas darbības norises nianses, tādējādi piešķirot izteikumam lielāku konkrētību un kontrastainību.

Veiktā analīze ļauj secināt, ka noliegums ir spilgts stilistisks līdzeklis ar plašām pragmatiskām funkcijām. Piemēri rāda, ka nolieguma veidi realizējas gan valodas vienību savstarpējā atkarībā un mijiedarbībā, gan stingrā opozīcijā. Saistījumā ar citiem vārdiem nolieguma semantika mēdz konkretizēties un modificēties. Parasti noliegums norāda uz darbības trūkumu, taču nereti var eksplicēt nevēlamas vai

nieespējamās darbības nozīmi. Kontekstā noliegums, niansēdams noteiktu vārdu, arī visam izteikumam piešķir lielākas emocionāli ekspressīvas iespējas.

Originālteksta un tulkojuma sastatīšana atklāj, ka nolieguma semantikas eksplikācijā liela nozīme ir tieši kontekstam. Atveidojot nolieguma semantiku, uzmanība jāpievērš gan tā formālajām, gan semantiski funkcionālajām pazīmēm. Krievu-latviešu paralēles apliecina, ka nolieguma formālās pazīmes ignorēšana tulkojumā nereti provocē ne tikai jēdzieniskās, bet arī emocionāli stilistiskās transformācijas.

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
2. Čehovs, Antons. 1985. *Stāsti*. Rīga: Liesma.
3. Paducheva, Elena. 2011. Otricanie. *Russkaja korpusnaja gramatika*. <http://rus-gram.ru/%D0%9E%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5>
4. Polkovņikova, Svetlana. 2010. *Runas verbi A. Čehova stāstos un to tulkojumos latviešu valodā*. Promocijas darba kopsavilkums. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule”.
5. Polkovņikova, Svetlana. 2012. Gramatikalizācija un leksikalizācija runas darbības nominācijā. *Valoda: nozīme un forma 2. Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 106–114.
6. Shherbakova, Alla. 2012. Sredstva vyrazhenija otricanija v passivno-processnom predlozhenii vo francuzskom jazyke. *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Lingvistika i mezhkul'turnaja komunikacija*. 2, 85–88.
7. Skrebnev, Jurij. 1975. *Očerki teorii stilistiki*. Gor'kij: GGPIIJa im. N. A. Dobroljubova.
8. Vulāne, Anna. 2013. Vārdadarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

Contemporary linguistics still devotes much attention to studying the category of negation. Studies of research literature lead to the conclusion that the category of negation is mostly regarded as a logically grammatical, functionally semantic and communicatively pragmatic one. Negation in language is actualized in two ways – implicitly and explicitly, and both means of negation are mutually related. Implicit negation as compared to the explicit one is not verbally marked; its semantics is revealed by the structure of the word meaning or syntactical constructions. From the formal standpoint, explicit negation is easier to perceive, whereas in disclosing implicit negation context plays a great role along with the speech situation and other extra-linguistic factors.

Negation as a universal linguistic category is to a greater or lesser extent realized at all language levels, therefore in studying it there exist numerous approaches and theories. One of the traditional approaches is the semantic-functional one, according to which the devices of negation are regarded in close connection with their pragmatic load in the expression. The aim of the given research is to reveal the peculiarities characteristic to the realization of the category of negation based on the material of Latvian and Russian speech verbs.

The empirical basis of the research is constituted of approximately 200 Russian-Latvian parallels that are excerpted from A. Chekhov's stories and translations into Latvian. The excerpted examples may be divided into two groups. First, these are the negated speech verbs, i.e. verbs derived by the prefix *ne-* (the Russian analogue being a speech verb in combination with the particle of negation *ne*) and that point in the context to the process of speech. Second, these are verbs with the semantics of silence or other semantics that ought to be analyzed in relation to the regarded topic. In this case we mean the examples where negation as a semantic component is a part of the structure pertaining to the meaning of the speech verb.

Contrasting Russian-Latvian parallels reveals that the semantics of negation is usually rendered consequently in translation. As a result, not only the meaning of the negated speech verb but also the whole expression acquires a specific emphasis. The excerpted examples show that the semantics of negation is often actualized in dialogues and figurative descriptions, as negation is a powerful means of exerting influence that along with the speaker's subjectively objective attitude towards the reality endows the context with manifold emotionally expressive connotations.